

M. Madarász Anita

**„Mit ér a szavazati jog, ha elvész az ország ahol szavazhatunk?”
A brit nők és a munka világa, 1914-1918**

Abstract

From the beginning of the call for the first petition in 1866 until 1914 the lesser or greater groups were unable presenting considerable results. The government regarded the potential consequences – sometimes mentioned extremely ridiculous exceptions – and the members declined the suffrage for women until 1918. The breaking out of the First World War (or Great War) and the events of the four years following it contributed the fact that changing in the women’s social role and their political role should occur: the roles were changed, there was a need for the women and their work. It was necessary to say thanks to them for their vague work made in the course of four years and their voluntary willingnesses to make sacrifice somehow. So, the government granted the franchise, the opportunity that the women should be allowed to interfere in the establishment of the country’s politics among other things.

Keywords: NUWSS, WSPU, Home Front, DORA, manpower shortage, compulsory military service, wartime woman worker, job opportunities for women, economic hardship, electoral inequality, Representation of the People Act, The Sex Disqualification (Removal) Act .

Az első világháború alapjaiban változtatta meg a brit társadalmat a mindennapi élet egész területén. A fegyveres erőknek tömeges toborzásra volt szüksége, minek következtében a munkára foghatóak száma drasztikusan lecsökkent. A nők vállára pedig súlyos terhek neheztedek. Számos történész ezért úgy véli, hogy az első világháború vízválasztó, illetve korszakhatár volt a brit nők számára. A valóságban azonban a nők politikai és gazdasági jogainak a fejlődése 1914 és 1918 között sokkal bonyolultabb volt, mint ahogy azt felvázolják. Néhány történész és író határozottan azt állítja, hogy a Nagy Háború „felszabadító” hatásai mérhetetlenül túlzóak. Az alábbiakban megpróbáljuk bemutatni, a teljesség igénye nélkül, a háttér és a nők szerepét, azt az áldozatos munkát, melyet a haza védelmében és érdekében tettek. A kitartó és fáradtságos „munka” és helytállás meghozta régen várt gyümölcsét: a nők elnyerték a régóta áhított választójogot és a felemelkedés lehetőségét. Ám ez a változás nem jelentett teljes sikert, sőt voltak olyan asszonyok, akik rosszabb helyzetbe kerültek, mint ahogy a háború előtt éltek.

Az 1914 és 1918 közötti időszak bemutatásához elengedhetetlen röviden felvázolni az egy évszázaddal korábbi események alakulását. A 19. század-

ban a brit nők nem vehettek részt a nemzeti politika alakításában. Nem tölthettek be szerepet a parlamentben, nem volt szavazati joguk. Az indoklás úgy hangzott, hogy a nőknek egyáltalán nincs szükségük szavazati jogra, mondván, férjeik vállalják a szükséges felelősséget és szerepet a politikai ügyekben (hozzá kell tenni, hogy a férfi választójog kiterjesztése is problémás volt a korszakban). A nők feladatai kimerültek a gyermeknevelésben, illetve a háztartás irányításában. Még a háború előestéjén is, a nők helyzete a brit társadalomban nagyon kedvezőtlen volt. Miben nyilvánult ez meg? A női munka nagyon rosszul fizetett volt, teljesen elkülönült a férfiak által végzett tevékenységtől, sőt rosszabb minőségű is volt annál. A nőktől még a 20. század elején is elvárták, hogy a házasságot követően azonnal hagyjanak fel a munkavégzéssel, hogy visszatérjenek a természetes szerepükhöz: feleségek, anyák és a háztartás irányítói legyenek.¹ A fennálló helyzet ellenére vagy éppen annak köszönhetően Nagy-Britannia volt az otthona a legaktívabb női választójogi mozgalomnak Nyugat-Európában, jóllehet az évtizedeken át tartó küzdelemnek nem volt számottevő eredménye. 1914-ben azonban fordulat következett be, s Nagy-Britannia augusztus első napjaitól kezdődően háborúban állt.

A tárgyalt hónapban a női választójogi kampány többé-kevésbé teljesen leállt. Az első világháború olyan „vészhelyzetet” generált, amely drámai módon háttérbe szorította azt a több mint ötvenéves harcot, amelyet a szüfrazsisták és a szüfrazsettek² folytattak. „Amikor a harc elkezdődött” – írta Millicent Garrett Fawcett életrajzírója – „és amikor a németek előrenyomultak Belgiumba, Mrs. Fawcett volt az egyike azoknak, aki felfogta, hogy az angol intervenció elkerülhetetlen, és nehéz szívvel azon gondolkodott, mit kellene tennie neki és a társaságának.”³ A háború legelejétől fogva, a nők önként vállalkoztak arra, hogy aktívan részt vegyenek a háborúban. Ennek ellenére a kormány vonakodott megadni azokat a jogokat, amelyeket a nők „megérdemeltek” volna a háborúban nyújtott eddigi munkájukért. Ennek egyik alapvető oka az volt, hogy a nők egy nagy hányada tagja volt valamelyik korábban említett női választójogi szervezetnek, s a hivatalos szervek rossz emlékeket őriztek radikális megmozdulásaikról.⁴

¹ www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/document_packs/women.htm - 2014. 05. 02.

² A két csoportosulás működéséről és eltérő jellegéről, lásd: MADARÁSZ Anita: *Az angol női választójogi mozgalom kibontakozása 1908-ig*. IN: *Háborúk, békék, terroristák. Székely Gábor 70 éves*. Főszerk.: MAJOROS István. Szerkesztők: FARAGÓ Gábor, FORGÓ Zsolt, HÁDA Béla, MADARÁSZ Anita, ELTE, Budapest, 2012. 385-398., illetve MADARÁSZ Anita: „Tetteket, ne szavakat!” *Megjegyzések a brit női választójog történetéhez, 1908-1914*. ÖT KONTINENS, az Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék tudományos közleményei, N° 2012/2. ELTE, Budapest, 2013. 415-426.

³ Diane ATKINSON: *Votes for women*. Cambridge University Press, 1988. 37. Millicent Garrett Fawcett szervezete az 1897-ben életre hívott NUWSS volt (Női Választójogi Társaságok Nemzeti Unióját (- *National Union of Women's Suffrage Societies*))

⁴ Carol HARRIS: *Women at war 1914-1918*. Pitkin Publishing, 2014. 2.

A Herbert Henry Asquith vezette kormány kezdetben nem tudta elképzelni, hogy a nőket is bevonják a háborús erőfeszítésekbe: mit tudna tenni egy nő a háza védelmében?⁵ A háború azonban kedvezőtlen fordulatot vett: a gondolkodásban ekkor következett be változás. Lloyd George ezután már kiállt a nők mellett: a nők segítsége nélkül a győzelem vártnál fog magára („*Without women, the victory will tarry!*”) – mondta.⁶ Úgy gondolta, hogy a hatékonyabb termelés érdekében akár nők is munkába állhatnának a lőszergyárakban.⁷ Hamarosan született egy rendelet, melynek értelmében a gyárakban a férfiak mellett asszonyok is dolgozhatnak, mint betanított és segédmunkások.⁸ A kérdés csupán az, hogy mi készítette a vezető politikusokat arra, hogy gyökeresen megváltoztassák korábbi nézeteiket?

Az első világháború kirobbanásával kapcsolatos reakciók

„Anya és én kijelentettük, hogy támogatni fogjuk az országunkat. Fegyverszünetet jelentettünk be a kormánnyal és felfüggesztettük a harciasságot a háború idejére. Az ország számára felajánlottuk a szolgálatunkat és felszólítottuk tagjainkat, hogy cselekedjenek hasonlóképpen.”⁹

(Christabel Pankhurst)

Az érintett országok arra számítottak, hogy egy-két hét vagy hónap alatt véget érnek a harcok, s ezért nem egy elhúzódó háborúra rendezkedtek be. Mit jelentett mindez? A kormányok nem vezettek be olyan intézkedéseket, melyek hosszútávra biztosították volna a katonák számára az utánpótlást. Több mint négy hét elteltével már minden hadsereg muníció- és élelemhiánnyal küzdött. A felmerült gondok arra készítették a hátországokat, hogy térjenek át a hadigazdálkodásra. A háború ténye az otthon maradottak többségét pedig arra ösztönözte, hogy mindent megtegyenek a katonáik s a győzelem érdekében. Mások ezzel szemben mindenáron véget akartak vetni az elhúzódó s kíméletlen harcoknak.

A háború kirobbanásának ténye alapján és a frontokról érkező hírek hallatán a brit nők többféleképpen reagáltak a kialakult helyzetre: három cso-

---

⁵ Emmeline Pankhurst (a Nők Társadalmi és Politikai Uniójának – Women’s Social and Political Union, WSPU, 1903 – alapítója és vezetője) demonstrációt szervezett, melyen több mint 30.000 nő vett részt. A transzparenszen a következő szavak álltak: „*Mobilise the brains and energy of women*”; „*We demand the right to serve*”; „*For men must fight and women must work*”. HARRIS (2014): 3.

⁶ Uo. 3.

⁷ Arthur MARWICK: *The Deluge: British Society and The First World War*. 1965. 91.

⁸ KERTÉSZ Magda: *A szüfrazettek*. Kossuth, Budapest, 1979. 142-143.

⁹ ATKINSON (1988): 37. Christabel Pankhurst: A választójogi mozgalom ikonikus vezéralakjának, Emmeline Pankhurst-nek a lánya (hármán voltak testvérek); kiemelkedően fontos szerepet játszott a mozgalom elterjesztésében.

portot különböztethetünk meg. A nők kisebb hányada a *háborúellenes* felfogást képviselte rendíthetetlenül és később a *lelkiismeretes, céltudatos tiltakozók mozgalmával* (conscientious objectors' movement) működött együtt.¹⁰ Számos női békemozgalmi szervezet működött az első világháború alatt – ezek különböző politikai illetve egyházi támogatással bírtak. 1915 áprilisában ezek a csoportosulások (pl. *Women's Co-operative Guild*, 1883) részt vettek a Párizsban megrendezett nemzetközi női kongresszuson, melyet a béke és a szabadság nevében hívtak össze (*International Women's Congress for Peace and Freedom*). Több mint 1.100 nő tiltakozott ezen alkalommal a háború ellen és próbálta megtalálni azokat az utakat, melyek révén a jövőbeni konfliktusok elkerülhetőek.¹¹ Már egy évvel korábban is szerte Európában cselekvésre ösztönözte a női társadalmat a fenyegető veszély. Ekkor egy nemzetközi nyilatkozatot adtak ki, melyben a háború elkerülésére szólították fel a kormányokat.¹²:

„Mi, a világ asszonyai, aggodalommal és félelemmel figyeljük a jelenlegi helyzetet Európában, amely azzal fenyeget, hogy egy kontinenst – ha nem is az egész világot – belekever a katasztrófák és rettegek háborújába. Ebben a szörnyű órában, amikor Európa sorsa azoktól a döntésektől függ, amelyeket a nőknek nincs erejük alakítani, formálni, mi tudatában vagyunk kötelességünknek, mint az emberi faj anyái, ezt nem nézhetjük tétlenül. Habár politikailag erőtlenek vagyunk, felhívjuk a kormányok és hatalmak figyelmét országainkban, hogy akadályozzák meg a fenyegető és példátlan katasztrófát. Bármi lesz is az eredmény, a konfliktus szegényebbé teszi az emberiséget, visszaveti a civilizációt [...]

Mi, a huszonhat ország asszonyai, azzal a céllal tömörülve a Nemzetközi Női Választójogi Szövetségbe (International Woman Suffrage Alliance), hogy politikai eszközöket szerezzünk a nemzetek sorsát meghatározó hatalomnak a férfakkal történő megosztásához, azzal fordulunk Önökhöz, hogy tegyenek kísérletet a nemzetközi nézeteltéréseknek a kibékítés vagy döntőbíráskodás útján történő rendezésére, annak elkerülése érdekében, hogy a fél civilizált világot vér borítsa el.

*A Nemzetközi Női Választójogi Szövetség nevében aláírta:
Millicent Garrett Fawcett (az első alelnök) és Chrystal Macmillan
(titkár)”¹³*

A háború ellen tiltakozókhöz képest a nők jóval nagyobb hányada teljes mértékben kiállt a hazafiasság mellett. Ehhez a csoporthoz sorolható elsősor-

¹⁰ www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/document_packs/women.htm - 2014. 05. 02.

¹¹ HARRIS (2014): 3.

¹² 1914. augusztus 1-jén jelent meg a felhívás a *Manchester Guardian*-ban, még mielőtt Nagy-Britannia hadba lépett volna.

¹³ *The Virago Book of Women and the Great War*. Ed.: Joyce MARLOW. London, 1999. 36-37. Továbbiakban: *Women and the Great War* (1999).

ban a szüfrazsett mozgalom, illetve a szüfrazsisták nagy része is¹⁴. A hazafias, patrióta szenvedélyességet és buzgalmat a kormányzati propaganda és a különböző sajtóorgánumok is támogatták. Így azoknak a nőknek a lépéseit is pozitívan szemlélték, akik folyamatos zaklatásnak tették ki az úgymond „gyáva” férfiakat, azzal a céllal, hogy vonuljanak be a hadseregbe és tegyenek eleget alapvető kötelességüknek a haza érdekében. A folyamatos atrocitások mellett fehér madártollat, a gyávaság szimbólumát osztogatták az otthonmaradt férfiakkal, hogy ezzel is érzékeltessék, mennyire elítélik passzivitásukat.

A nők többsége azonban valahol a két véglet között helyezkedett el, látván a háború elkerülhetetlenségét és egyben azt, hogy mindez rengeteg áldozatot fog követelni.¹⁵ Mindezeket tudván, nem fordultak el a segítségnyújtás elől, de nem is hangoztatták, mennyire „jó”, ha hadba küldik szeretteiket.

Tenni és tenni a kötelességet - a nők háborús munkája

*„Az intervenció nem csak a barátságból fakadó kötelezettség,
hanem az önfenntartás elemi kötelessége”*

(Times, 1914. július 20.)¹⁶

Az 1914-ben kirobbant világháború volt az első olyan nemzetközi konfliktus, amelyben a brit lakosság is veszélyeztetve volt saját földjén. A német légitámadások következtében több mint 1.400 civil lakos vesztette életét. 1914 decemberében 119-en haltak meg, mikor a keleti-parti városokat, Scarborough-t, Whitby-t és Hartlepool-t megtámadták. Ezek mellett a sajtó sem tudott elmenni: plakátokon és képeslapokon illusztrálták azokat a lerombolt épületeket, amelyekben asszonyok s gyermekek vesztették életüket.¹⁷ A háború kihatott az emberek mindennapi életére s nem lehetett nem észrevenni, hogy változás következett be.

Az egész nemzet életét az 1914. augusztus 8-án életre hívott DORA (Defence of the Realm Act; A Birodalom Védelméről szóló Törvény) határozta meg. Ez lehetőséget teremtett a kormánynak arra, hogy több területen is beavatkozzon az emberek mindennapi életébe: cenzúrával, élelmiszeradagolással (jegyre adás), bányák és vasutak feletti ellenőrzéssel, a nyári időszámítás bevezetésével, a sör hígításával, valamint az alkohol-árusítási időtartam megszabásával.¹⁸ Kezdetben sokan hittek a németek feletti gyors

---

¹⁴ Hozzá kell tenni, hogy a csoportosulásokon belül sem lehet teljes egységről beszélni, ez később problémákhoz, konfliktusokhoz és szakadásokhoz vezetett.

¹⁵ www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/document_packs/women.htm - 2014. 05. 02.

¹⁶ EGEDY Gergely: *Nagy-Britannia története*. Aula Kiadó. Budapest, 1998. 79.

¹⁷ HARRIS (2014): 4.

¹⁸ Részletesebben: Az újságokat és a rádió-adásokat folyamatosan cenzúrázták. Így a kor-

győzelemben és a nemzet döntő többsége nemcsak a hadiállapot bejelentését támogatta, hanem mindenegyves férfit is, aki be akart vonulni a hadseregbe. Sokan úgy vélték, hogy a háború 1914 karácsonyára véget ér és sok fiatal férfi sietett eleget tenni a katonai behívásnak, ahogy ezt tette számos katonai szolgálatra már túlkoros férfi is, mutatva ezzel hazafiságukat. A kormány 100.000 önkéntest kért, azonban mindössze 1 hónap alatt több mint 750.000 jelentkezővel számolhattak.¹⁹ A nyilvánosságot számos propaganda-plakáttal árasztották el, bátorítva mindenkit, hogy segítse nemzetét a szükség idején (lásd: *Women of Britain say – Go!*).

Az ún. *Home Front* nagyméretű és komoly változást hozott a női szerepekben a tárgyalt négy év alatt. Egyrészt sokkal függetlenebbé váltak a háborús munkájuknak köszönhetően annak ellenére, hogy embertelen munkakörülmények között dolgoztak és az állandó élelmiszerhiány miatt²⁰ magas árakkal kellett szembenézniük. Másfelől meg kellett birkózniuk a nagy szegénységgel és a gyermekek egészségi állapota is komoly aggodalmakat keltett: olyan intézkedések megtételére volt szükség, amelyek képesek enyhíteni a hátszág problémáit.

A jótékonykodás nagy erőt képviselt az első világháború ideje alatt. 1916 és 1920 között több mint 11.000 új szervezetet regisztráltak – ez az 1913-as évtől kezdődő időszakhoz képest 30%-os növekedést jelentett. A jótékonykodás jelentős része a háborús tevékenységgel állt összefüggésben, de azoknak az adományoknak, jótékonykodási intézkedéseknek a

---

mány ellenőrzése alatt tarthatta a sajtót: az emberek csak azt hallhatták a háborúról, amit kellett: vagyis a jó híreket. Ez biztosította azt, hogy a közvélemény továbbra is támogassa a háborús erőfeszítéseket. A kormány felügyelete alá tartoztak a termőföldek. Ez garantálta, hogy elég ennivalót tudjanak biztosítani a polgárok és a hadsereg számára, a német tengeralattjárók folyamatosan támadásai ellenére is. A nyári időszámítás bevezetésével a munkások „nyertek” egy órát, így többet tudtak dolgozni a gyárakban. A bányák és vasutak feletti ellenőrzéssel a kormány elérte, hogy a háborúhoz való termelés kapjon prioritást. A sört azért kellett hígítani, hogy a munkások feladatvégzését ne korlátozza: nem tudnak annyit inni, hogy ittas állapotba kerüljenek, netalántán másnaposak legyenek. A kocsmák ebéddőben két órára, este pedig három órára nyithattak csak ki – így próbálták biztosítani azt, hogy a munkások józanul és pihenten végezzék a munkájukat. - <http://www.revisionworld.com/gcse-revision/history/world-history/world-war-one-1914-1918/dora-defence-realm-act#sthash.zIcX9601.dpuf> - 2014. 05. 02., illetve erről lásd még: Peter DOYLE: *First World War Britain 1914-1919*. Shire Living Histories. Shire Publications Ltd., Oxford, 2012. 24.

¹⁹ A hadügyminiszterre kinevezett *Lord Kitchener* nagyszabású toborzókampányba kezdett, hiszen Nagy-Britanniában nem volt kötelező a katonai szolgálat. 1916 tavaszáig 2 és fél millió férfi jelentkezett önként a harcra. 20. századi egyetemes történet. Szerk.: NÉMETH István. I. köt. Osiris, Budapest, 2006. 73.

²⁰ 1914-ben az élelmiszer kétharmadát a britek importálták. Nagy-Britannia önmagában, mint kis ország, nagyban függött hatalmas gyarmatbirodalmától mind nyersanyag, mind az élelmiszer szempontjából. Ez a kényszerállapot sebezhetővé tette az országot a háború idején, olyan szempontból, hogy az ellenség könnyen el tudta süllyeszteni a szállítmányokkal érkező hajókat. 1916-ra a legnagyobb probléma a hús hiánya lett, de a cukor és a kenyér hiánya is súlyos nehézséget okozott. HARRIS (2014): 6.

száma is jelentősen növekedett évről évre, amelyek nem közvetlenül a harcokhoz kapcsolódtak.

A háborús adományok minden olyat tartalmaztak, amire egy katonának szüksége lehetett a fronton, beleértve a cigarettát és a dohányt is. 1916-ban például a Lady Gertrude Denman által vezetett szervezet (*Smokes for Wounded Soldiers and Sailors Society*) több mint 265 millió cigarettát és egyéb dohányterméket osztott szét a katonák között. De ugyanolyan népszerűek voltak a megfelelő komfortot biztosító küldemények is, úgy is, mint a kötött kesztyű és a zokni. Az önkéntesek egyenruhákat és egyéb nélkülözhetetlen cikkeket is készítettek: kortól függetlenül a lányok az iskolában – néha még a fiúk is – töltényszákokat és a puskáknak szánt tokokat varrtak.²¹

Annak ellenére, hogy számos nemzeti szintű és jól ismert szervezet működött, elég sok kisebb méretű és lokális működtetésű is létezett. A jótékonyági munka a nők életének részét képezte, függetlenül attól, hogy melyik társadalmi rétegről beszélünk. Ezek a szervezetek igyekeztek segíteni a szegényebb családokon is: az ún. ingyen-konyhákban vagy egyáltalán nem kellett fizetni az ételért vagy sokkal olcsóbban lehetett hozzájutni, mint normál esetben. Mindez akkor bizonyult nagy jelentőségűnek és népszerűnek, amikor az ételekhez, az alapanyagokhoz való hozzájutás rendkívül drágává vált.²² A jótékonykodás intézményesített formájára kitűnő példák az új szülészeti központok, a munkanélküli nők számára létrehozott műhelyek, a helyi segélybizottságok, a Vöröskereszt-központok és azok a létesítmények, melyeket a belga menekültek részére emeltek.

A munkanélküliség problémája nagyon hamar megszűnt, és helyette munkaerőhiány lépett fel a besorozások miatt. Mit jelentett ez az adatok tükrében? 1916-ra napirendre került a kötelező katonai szolgálat bevezetése, miután már nem volt elegendő az önkéntesség elve. Először 1916 januárjában, a 18 és 41 év közötti nőtlen férfiak számára tették kötelezővé a szolgálatot, májusban pedig ezt a nős férfiakra is kiterjesztették. A harcra alkalmatlan, illetve harcra képtelen férfiakat ez idáig mentesítették a hadba állástól, de további három törvény által (1917. április, 1918. január és 1918. április) még jobban kiterjesztették a hadra foghatók körét: a legutolsó kiszélesítés szerint már a 17 és 55 év közötti férfiakat vonultatták be.²³ A férfiak hadrafoghatóságának köszönhetően a legkülönbözőbb területeken kezdték el alkalmazni az asszonyokat: gyárakban, hivatalokban, a tömegközlekedésben, illetve ha kellett, akkor ablaktisztítóként, kéményseprőként, farmerként vagy éppen jegyellenőrként állták meg a helyüket. A nők általában kevesebb fizetést kaptak, mint a férfiak, de voltak kivételek, például a takácsmesterség.²⁴

---

²¹ Uo. 10.

²² Uo. 11.

²³ DOYLE (2012): 35.

²⁴ HARRIS (2014): 12.

A Nők Szolgálati Hivatala (*Women's Service Bureau*) 1914. augusztus elején kezdte meg működését, melynek köszönhetően több ezer nő számára tudtak új munkát biztosítani.²⁵ A földeken már a háború kezdetétől fogva dolgoztak nők, mivel nem volt elég farmer ahhoz, hogy a burgonyát és a búzát betakarítsák, de a toborzás következtében még több önkéntesre volt szükség ezen a területen is. Ennek eredményeként 1917-ben létrehozták a *Women's Land Army*-t (WLA): a szervezetet Meriel Talbot²⁶ alapította, akít 1916-ban a Mezőgazdasági Minisztérium első női felügyelőjének neveztek ki. A „farmerlányok” (Land Girls) hathetes képzésen vettek részt, hogy felkészítsék őket a földeken való munkára, a fejésre és az állattartásra. Néhányan speciális munkát végeztek, mint fuvarozók, traktorvezetők, zsúpolók és pásztorok. A földeken dolgozó nőknek a fizetése általában sokkal alacsonyabb volt, mint a más területen dolgozóké (kezdetben 18 shillinget kaptak hetente, amelyet később 1 fontra emeltek), illetve fizikailag is igen megerőltető volt a munkájuk.²⁷

A mezőgazdasági teendők mellett az egyik legnagyobb megterhelést jelentő munka a gyári feladatok elvégzése volt. A gyárakban való helytállás természetesen nem volt új keletű a nők számára, hiszen a textil-, ill. ruhágyárakban már a háború előtt is foglalkoztatták őket. A probléma az volt, hogy a harcok kirobbanásával ez a fajta munkaerőigény megszűnt, s az ott dolgozók elvesztették állásukat, hiszen a pamut ruhákat és köntösöket Nagy-Britannia már nem tudta exportálni a tengerentúli piacokra. S ahogy a férfiak elmentek a frontra, a nők átvették munkájukat: egyre többen és többen vállaltak feladatokat elektrotechnikai, vegyi- és a gépgyárakban, üzemekben. 1916-ban, mikor a háború elhúzódásának következtében erőteljes lőszerhiány lépett fel, a kormányzat átvette a lőszergyárak működtetését, hogy maximalizálják a termelést. Ennek megfelelően a legkülönbözőbb háttérrel rendelkező nők hamarosan a munkaerő domináns részét képezték. Érdekes adalék, hogy nagyon sok lőszergyári munkásnő, annak érdekében, hogy tartani tudja az erőnlétét, sportolni kezdett: a legnépszerűbb sportág a futball volt, s a legtöbb gyárnak volt is saját futball csapata. A legismertebb és legsikeresebb csapat a *Dick, Kerr Ladies FC*²⁸ volt Prestonból, Lancashireből. 1917 karácsony napján tartott meccsüket 10.000-en nézték meg, s 600 fontot gyűjtöttek össze, melyet a sebesült katonák ápolására fordítottak.²⁹

---

²⁵ ATKINSON (1988): 37.

²⁶ 1866-1956. <http://www.oxforddnb.com/index/50/101050177/> - 2014. 09. 13. Róla készült portrék, lásd: <http://www.npg.org.uk/collections/search/person/mp136415/dame-meriel-lucy-talbot> - 2014. 09. 13.

²⁷ A *Women's Land Army* működésére a háborút követően is szükség volt, köszönhetően a folytatódó élelmiszerhiánynak és 1919-ig nem is oszlatták fel. Addigra, több mint 260.000 nő dolgozott a földeken az elő világháború alatt, melyből 23.000-en a WLA tagjai voltak. HARRIS (2014): 9., illetve lásd: DOYLE (2012): 46-47.

²⁸ Erről lásd részletesebben: <http://www.dickerrladies.com/> - 2014. 08. 28.

²⁹ HARRIS (2014): 14.

A gyárakban végzett munkáknak voltak negatív hatásai is. A munkahelyi feltételek szörnyűek voltak és a munka nagyon nehéznek, illetve fárasztónak bizonyult. A balesetek számát tudatosan alacsonyan tartották a tudósításokban, nehogy a közvélemény számára kiderüljön, mivel kell szembenézni a gyárakban. A körülmények, a munkások nagy létszáma és egyéb okok következtében gyakoriak voltak a balesetek. Az egyik legismertebb, az 1917. január 19-én bekövetkezett *Silvertown-i robbanás* volt, amely egy TNT-t előállító gyárban következett be London keleti felében. 73 ember vesztette életét, több mint 400 munkás megsérült és a közelben fekvő több száz (egy forrás szerint 900)³⁰ ház a tűz martalékává lett.³¹ *Mabel Bastable*, egy Silvertown-i szemtanú így emlékszik az eseményekre:

„Kiáltások hangzottak „tűz van”, nem lehetett eltéveszteni, hiszen az egész környék lángokban állt. Mi mindannyian kívülről láttuk az egészet. Felmentem az emeletre egy kendőért. Hirtelen lent találtam magam és a ház fölöttem volt. Mulatságos, de egyáltalán nem emlékszem arra, hogy robbanást hallottam volna [...] a házunk meglehetősen romokban hevert.

Nem megyünk többet Silvertown-ba [...] nem mentem többet iskolába. Nem volt többé iskola, nem volt ház, vagyis nem volt értelme odamenni.”³²

A veszélyes vegyi anyagokkal való munka nem csupán a robbanások százalékos arányát növelte meg, de egészségügyi problémákhoz is vezetett, amely problémák még a háborút is túléltek. Ismét példaként lehet felhozni a TNT-t, amely anyagtól több ezer gyári dolgozónak lett sárga a bőre (a sárga szín miatt terjedt el a „kanári” elnevezés). Megközelítőleg 400 nő vesztette életét a TNT-vel való tartós érintkezés miatt.³³

S annak ellenére, hogy a nők általában többet kerestek, mint a háború előtt, mégsem érték el a férfiak fizetési szintjét a gyárakban: ugyanannak a munkának az elvégzéséért a nők feleannyi, sőt néha annál is kevesebb fizetést kaptak.³⁴ A gyári munka ezeken felül többnyire monoton volt, s az ese-

³⁰ Uo., 15.

³¹ <http://www.bbc.co.uk/guides/z9bf9j6#z2d42hv> - 2014. 05. 02.

³² http://www.historylearningsite.co.uk/home_front_1914_to_1918.htm - 2014. 04. 25.

³³ HARRIS (2014): 15.

³⁴ Egy női munkás így vélekedett 1916 februárjában: „A lőszergyárakban dolgozó nőknek büszkének kell lenniük! Mr. Lloyd George megjelentetett róluk egy képeskönyvet. 1s-be kerül, s kizárólag női munkások képeivel van tele. Mr. Lloyd George szerint, soha nem volt még olyan hasznos munkaerő, mint a női hadianyag-készítők. Azt mondja, hogy elő tudják állítani a bronzot, tudnak forrasztani, 8 font súlyú lövedéket készítenek, és néhányan közülük nagyon sikeresek a nagy hatótávolságú robbanószer előállításában. Nos, nagyon kedves, hogy megdicsért minket, és az még kedvesebb, hogy vállalnia kell a dolgozó nők képeivel teli könyve miatti kellemetlenségeket. Mi nők, mindazonáltal mindig is gyanakodtunk, hogy végül is ugyanolyan okosak vagyunk, mint a férfiak, és öröm hallani, hogy Mr. Lloyd George is így vélekedik. Ugyanakkor van egy következtetés, amit ebből az egészből le lehet vonni. Ha a lányok olyan fontosak és olyan okosak, mint a férfiak, akkor olyan értékesek is a munkaadónak. Ha ez így van, akkor a lányok kötelessége lesz gondoskodni arról, most és mindig[...] hogy ugyanazt a

tek túlnyomó többségében szakképzettséget nem igénylő feladatokat kaptak. Amikor a termelékenység volt a legfőbb kívánalom, nem lehetett megtalálni az egyensúlyt a munka és az élet többi területén. Annak érdekében ugyanis, hogy tartani tudják a frontvonalról érkező követelést, igen gyakori volt a 12 órás műszak, sőt voltak olyan nők, akik 13 napot dolgoztak végig, megállás nélkül.³⁵ Ahogy azonban a háború véget ért, a nők által végzett gyári munkának is befejezett. 1918 végére 750.000 nő³⁶ vesztette el az állását, mert többé már nem volt szükség rájuk.

A háború alatti női munka sokrétűségét példázza, hogy több mint 80.000 nőt foglalkoztatott a hadsereg is a *Women's Army Auxiliary Corps* (WAAC), a *Women's Royal Naval Service* (WRNS) és a *Women's Royal Air Force* (WRAF) által. Ők támogatták a hadsereget otthon és a harctereken: kezdetben házi- és hivatali munkára alkalmazták őket - így még nem vettek részt a harcokban és nem is küldték ki őket a frontvonalra. Idővel azonban több mindent vártak el tőlük, szükség volt rájuk ott, ahol a harcok zajlottak s veszélyes feladatokat kellett ellátniuk: mentőautókat vezettek, sebesülteket láttak el, miközben ők és a katonai egységek tűz alatt álltak.³⁷

Ezzel összefüggésben szót kell ejteni az ápolónők áldozatos munkájáról is. Esetükben két csoportot különböztethetünk meg: azokat, akik a hátszágban töltöttek be fontos szerepet, és azoknak a körét, akik a férfiakkal együtt a frontokon igyekeztek helytállni. Vitatott kérdés volt, hogy a nők képesek-e arra, hogy végignézzék közvetlen közelről a háború borzalmaival, továbbá elég erősek-e ahhoz, hogy ellássák a súlyosan megsérült, soha nem látott sebekből vérző katonákat. Ez az aggodalom igen hamar háttérbe szorult, amikor egyre több és több nővére volt szükség, hogy ellássa az új és hatékony fegyverek által megcsonkított és megmérgezett katonákat.

Jelentős számú, különböző ápolónői szervezet működött a korszakban.³⁸ A Brit Vöröskereszt (*The British Red Cross*) és a *St John's Ambulance* ideiglenesen egyesült egymással, s a Vöröskereszt ápolónőjének a képe a női háborús tevékenységnek az egyik legkorábbi ikonikus alakja lett. A *Voluntary Aid Detachments* (VADs, Az Önkéntes Segély Különítmény) volt a legnagyobb létszámmal rendelkező szervezet: többségében olyan felső- és középosztálybeli nők tartoztak ide, akik korábban semmilyen munkát nem végeztek. Több mint 90.000 nő volt a VADs tagja az első világháború alatt; 10.000-en dolgoztak kórházakban a Hadügyminisztérium irányítása alatt – közülük 8.000 a tengerentúlon szolgált, többek között Franciaországban, Máltán, Szerbiában és Egyiptomban. A haditengerészetnek és a hadseregnek meg-

---

fizetést kapják, mint a férfiak.” *Women and the Great War* (1999): 172.

³⁵ <http://www.bbc.co.uk/guides/z9bf9j6#z2d42hv> - 2014. 05. 02.

³⁶ HARRIS (2014): 15.

³⁷ Uo., 13.

³⁸ Erről részletesebben lásd: Neil R. STOREY - Molly HOUSEGO: *Women in the First World War*. Shire Publications, 2014. 15-28.

volt a saját ápolónői hálózata.³⁹ Talán az egyik legismertebb brit ápolónő *Edith Cavell* volt, aki Brüsszelben végezte el az ápolónői tanulmányait. 1917-ben a németek hazaárulás vádjával agyonlőtték, azzal az indokkal, hogy a semleges területeken lévő katonák elmenekülésében segédkezett. Halála akkoriban a nemzetközi felháborodás és figyelem középpontjába került.⁴⁰

Összességében a négy év alatt megközelítőleg 1.6 millió nő állt munkába Nagy-Britanniában. A legnagyobb létszámú munkaerővel a Hadianyag Ellátásért Felelős Minisztérium (*Ministry of Munitions*) rendelkezett, a maga 950.000 főjével. A háború végére a nők bebizonyították, hogy nem gyenge, törékeny és ostoba emberek, ahogyan azt korábban gondolták róluk. Részvételükkel, támogatásukkal és áldozatos munkájukkal segítettek megnyerni a háborút, minek következtében gyökeresen megváltozott a társadalom fel-fogása a férfi és női szerepekről.

Lépésről lépésre

„A háború forradalmasította a nők ipari pozícióját. S nem csupán megnyitotta a kapukat a munkavállalás területén, hanem a jobbágyorsból szabadította fel őket. Nem csak megnyitotta előttük a lehetőségeket számos szakma előtt, hanem még ennél is fontosabb volt az, hogy forradalmasította a férfiak gondolkodását és felfogását egy sor munka tekintetében, amelyek elvégzésére egy egyszerű hétköznapi nő is képesnek bizonyult.”

(Millicent Garrett Fawcett, 1920)⁴¹

A háború befejeződésével ismételten komoly változások érintették a női társadalom jelentős részét. Általánosságban megállapítható, hogy a nőket hatalmas mértékben segítette az 1919-ben megszületett törvény, az ún. *The Sex Disqualification Removal Act* (A nemi hovatartozás alapján történő megkülönböztetés megszüntetéséről szóló törvény), amely törvénytelené tette a nők kizárását a munkából, a nemi különbözőség miatt. A művelt középosztálybeli nők számára így megnyíltak azok az ajtók, melyek korábban zárva voltak előttük. Ez azt jelentette, hogy mostantól lehettek parlamenti képviselők, ügyvédek, rendőrbírók, s akár még esküdtszéki szolgálatot is elláthattak.⁴² Az 1920-as években általános, jelentős javulás következett be a nők helyzetében az egész ország területén.

Elvileg ez az előrelépés valóban pozitív hozadékokkal járt, de nem szabad

---

³⁹ Ezek név szerint: *Queen Alexandra's Royal Naval Nursing Service* és a *Queen Alexandra's Imperial Military Nursing Service*. HARRIS (2014): 18.

⁴⁰ Edith Cavell életéről részletesebben lásd: www.firstworldwar.com/bio/cavell.htm ; http://www.worldwar1.com/heritage/e_cavell.htm - 2014. 05. 22., illetve STOREY - HOUSEGO (2014): 29.

⁴¹ HARRIS (2014): 32.

⁴² <http://www.bbc.co.uk/guides/z9bf9j6#z2d42hv> - 2014. 05. 02.

elfelejtkezni arról sem, hogy számos nő elvesztette háborús munkáját a harcok befejeztével. Azok a katonák, akik visszatértek a frontról, visszakövetelték azokat a munkákat, amiket az előző négy év folyamán a nők végeztek el. Ezt a helyzetet tetézte, hogy még a női alkalmazás régóta fennálló bástyaiban is, mint például a mosóiparban, a nők a mozgássérült veteránokkal találták szemben magukat. Az 1919-es ún. *Restoration of Pre-War Practices Act* (A háború előtti állapotok helyreállításáról szóló törvény), a legtöbb nőt rákényszerítette arra, hogy hagyja ott azt a munkát, amelyet a háború alatt végzett. A háborúban betöltött úttörő szerepvállalásuk ellenére, nők ezreit bocsátották el munkahelyükről, s ez különösen a műszaki jellegű munkakörökben volt megfigyelhető.⁴³ Azok, akik tiltakoztak az ellen, hogy háttérbe szoruljanak, a közvélemény haragjával kerültek szembe. A régi utak, szerepek ismét érvényre jutottak: anyagi nehézségek, illetve otthoni alárendelt szerepek következtek, amelyekben a nőknek nem jutott más feladat, minthogy búslakodjanak a sebesült rokonaik vagy férjeik miatt, illetve gondoskodjanak ellátásukról.

A történehez azonban hozzátartozik az is, hogy voltak olyanok, akik folytathatták a háború éve alatt megkezdett munkájukat: ilyenek voltak például a női busz-, illetve villamos kalauzok. A közszolgálatban immár háromszor annyi nő dolgozott, mint korábban, s az egyházi területen, illetve a mérnöki tudományok világában többen végeztek feladatokat, mint valaha. Ugyanakkor a hagyományosan női dominanciájú ruha- és textilipar soha többé nem tudta visszanyerni háború előtti jelentőségét.⁴⁴

A családi élet is megváltozott: több mint 870.000 katonát vettek lajstromba az alapján, hogy eltűnt vagy életét vesztette és 1.5 millió katona tért vissza maradandó sérülésekkel az anyaföldre – sok családban a háború örök traumát hagyott maga után.⁴⁵

Mindezek mellett, talán az egyik legjelentősebb pozitív változás a választójog területén következett be. Férfiak ezrei, akik önként jelentkeztek a harcra az országuk védelme érdekében, akaratlanul is elvesztették a választás jogát. Ez komoly zavart eredményezett a kormány számára, amely ezért terveket készített, hogy visszaadja valamilyen módon a választójogot. A nők háborúban tanúsított aktív szereplésének megjutalmazását abban látták, ha egy korlátozott választójogot biztosítanak a számukra.⁴⁶ Az ún. *Őszes Párt Konferenciáján* (All Party Conference) néhány olyan javaslatot terjesztettek be, melyek végül bekerültek az 1918. február 6-án életbe lépett ún. *Representation of People Act*-be (*népképviselési törvény*), amely az egységes nemzet szimbólumát jelentette.⁴⁷ Ennek értelmében a 30. életévüket beöltött

---

⁴³ <http://www.bbc.co.uk/guides/z9bf9j6#z2d42hv> - 2014. 05. 02.

⁴⁴ HARRIS (2014): 33.

⁴⁵ Uo., 33.

⁴⁶ ATKINSON (1988): 39.

⁴⁷ André MAUROIS: *Anglia története*. Athenaeum, 1937. 559.

nők megkapták a választójogot, ha ők maguk háztulajdonosok, illetve háztulajdonosok feleségei (vagyis adót fizető polgárok feleségei),⁴⁸ brit egyetemeken végzett személyek, vagy olyan nők voltak, akik képzettek voltak ugyan, de nem szereztek (még) diplomát. Ennek eredményeképp körülbelül 8 és fél millió nő szavazhatott az 1918-as választáson.

Ezen túlmenően a nők alkalmasakká váltak arra, hogy mint parlamenti képviselők, aktívan részt vegyenek a politikai élet formálásában. Néhány választójogi kampányoló el is indult a háború utáni, 1918-as parlamenti képviseléválasztáson, de egyelőre egyikük sem ért el sikert.⁴⁹ A női jelöltek között szerepelt Christabel Pankhurst is: 8.000 szavazatot kapott, a legtöbbit, amit egy nő Nagy-Britanniában elért.⁵⁰ Ennek ellenére az első angol női alsóházi képviselő egy főrangú hölgy, Lady Astor, a *The Observer* című hetilap milliomos tulajdonosának felesége lett, s nem Christabel vagy Emmeline Pankhurst. Ők csak később jutottak mandátumhoz.⁵¹ Ez a helyzet talán azért mondható ironikusnak, mert ők küzdöttek több évtizeden keresztül leginkább a választójogért, a nők politikai szerepléséért: s mikor végre elérik céljukat, nem ők lesznek a képviselők, nem ők jutnak tényleges politikai hatalomhoz, hanem a korábbi harc szempontjából nézve, egy kevésbé jelentős asszony foglalja el a helyet a parlamentben.

Az angol női választójogi győzelem nemcsak Nagy-Britanniában eredményezett változást: nemzetközi viszonylatban is hatalmas sikert aratott, még a dél-amerikai térségbe is eljutott a hír, hogy mi történt Európában, 1918 februárjában. Jól példázza ezt a távoli kapcsolatot az Uruguayi Női Bizottság (*Women's Council of Uruguay*) levele a Nagy-Britannia Női Munkásainak Nemzeti Uniója (*National Union of Women Workers of Great Britain*) részére (1918 májusa):

„Nagy örömmel töltött el bennünket a hír, hogy a törvény nagyszámú angol nőnek megadta a választójogot. Ebben a győzelemben a nőknek a kivételes munkája a nagyobb jelentőségű, akik ez alatt a borzalmas háború alatt megtalálták az eszközeit annak, hogy megmutassák, mit tehetnek társadalmi, s mi több, gazdasági szempontból: értékeset.

Mi, távoli nővéreitek, reméljük, elfogadjátok szenvedélyes tetszésnyilvánításainkat. Szerezze meg minden nő a testvéreitől azt, amit ti nemes kitartásokkal elnyertek a nagy angol parlamenttől: a demokrácia büszkeségét és megbecsülését.”⁵²

Az angol női választójogért küzdők ezt követően remélték, hogy aho-

---

⁴⁸ Alfred F. HAVIGHURST: *Twentieth-century Britain*. Second Edition. Harper & Row Publishers. New York, 1962. 143.

⁴⁹ ATKINSON (1988): 39.

⁵⁰ Marian RAMELSON: *The Petticoat Rebellion: A Century of Struggle for Women's Rights*, Lawrence and Wishart, London, 1967. 169.

⁵¹ KERTÉSZ (1979): 147.

⁵² *Women and the Great War* (1999): 349.

gyan a férfiak, úgy a nők is meg fogják kapni 21 év felett a választójogot. A kormány óvatos volt ennek az elképzelésnek a végrehajtásával kapcsolatban, két ok miatt is: a) ha minden 21. életévét betöltött nő megkapná a választójogot, akkor számban meghaladják a férfi választókat; b) úgy érezték, hogy a nők 30 év alatt túlságosan könnyelműek és nem gondolkodnak elég felelősen ahhoz, hogy megválasszanak egy parlamenti képviselőt.⁵³ Hosszas viták és huzavonák után, 10 év elteltével, 1928. július 2-án született meg az a törvény, amelynek értelmében minden 21. életévét betöltött nő szavazhatott a választásokon. A sors iróniája, hogy Emmeline Pankhurst még a javaslat törvénybeiktatása előtt meghalt 1928 nyarán.

A több évtizedes harc tulajdonképpen ezzel a törvénnyel ért véget s nem az 1918-as rendelkezéssel, hiszen ez adta meg a 21 év felettiak számára is a választójogot. A világháború utolsó éve ugyanakkor mégis lényeges állomás volt a női emancipációt támogatók számára, hiszen korlátozott módon ugyan, de mégiscsak sikerült elérniük, hogy a politika, a kormány végre tudomást vegyen róluk és megadják a választás jogát a „gyengébbik nem” számára is.

Összegzés

Az első világháború fizikailag és lelkileg is megviselte a lakosságot. Az eltelt négy év komoly próbatétel volt: nemcsak a férfiak, de a nők számára is. Soha nem látott mértékű összefogásra volt szükség ahhoz, hogy segíteni tudják a fronton harcoló katonákat. Ennek talán egyik legfontosabb megvalósulása a női munkavállalásban mutatkozott meg. Fáradságot és áldozatot nem kímélve tették az asszonyok kötelességüket a haza érdekében. S ezalatt a négy év alatt megmutatták és egyben bizonyították a társadalomnak, hogy képesek a korábban csak férfiak által végzett munkák elvégzésére és intellektuálisan nem mint alárendelt szereplői, hanem egyenrangú tagjai tudnak lenni a társadalomnak. Mindezek mellett a nők új szakképzettségeket, önbizalmat és kapcsolatokat szereztek a háborús munkavégzésük során és képessé váltak ezeket hasznosítani a háború után is, mind a munkalehetőségek, mind a személyes kapcsolatok terén.

Ugyanakkor minden pozitív hatás ellenére sem lehet elmenni a mellett a tény mellett, hogy az első világháború családokat, kapcsolatokat és életeteket tett tönkre. A tragikus következmények ismeretének tükrében látni kell, hogy a fentiekben felvázolt „sikerek” semmiképpen sincsenek arányban a nők által meghozott áldozatokkal.

---

⁵³ ATKINSON (1988): 39.